
KRONIKA

SOCIOLINGVISTICKÉ POZNÁMKY Z JIŽNÍ AFRIKY *

Z hlediska českého pozorovatele se Jižní Afrika, tj. Jihoafrická republika (JAR), vyznačuje velkou jazykovou pestrostí. Vedle angličtiny a afrikánštiny (germánský jazyk mající blízko k holandštině) jsou tu původní jazyky bantuské, ale i řada jazyků menších migračních skupin; za zmínku stojí např. jazyky importované z Indie v souvislosti s rozsáhlou pracovní imigrací, která proběhla v 2. pol. 19. století. Za apartheidu (tj. období trávající zhruba od konce 40. let do začátku 90. let 20. století) byly předurčeny pro užívání v prestižním veřejném prostoru pouze dva jazyky: angličtina a afrikánština. Afrikánština, na jejíž elaboraci bylo vynakládáno ze strany státu velké úsilí, byla bělošskou menšinou násilně prosazována do černošských škol a byla černošským obyvatelstvem často vnímána jako „jazyk utlačovatelů“ (ne tak angličtina!). Odpor vůči zavádění afrikánštiny byl potlačován (památná je studentská demonstrace v Sowethu v r. 1976, při níž policie střílela do demonstrantů a několik desítek jich zabila). Po pádu systému apartheidu na začátku 90. let, symbolicky vyjádřeném nástupem Nelsona Mandely do funkce prezidenta, byla oficiálně zavedena politika multilingvismu. Nejvíce je to vidět na tom, že nová ústava JAR z r. 1996 ustanovuje 11 úředních jazyků: devět původních afrických jazyků, angličtinu a afrikánštinu. Podle klesajícího procentuálního zastoupení mluvčích na celkovém počtu obyvatel JAR jde o tyto jazyky (v případě bantuských jazyků uvádím na prvním místě českou podobu jejich názvů, na druhém tu podobu, která je uváděna v oficiálních výsledcích sčítání lidu z r. 2001): zulština – isiZulu (23,82 % rodilých mluvčích), xhosština – isiXhosa (17,64 %),

* Tato publikace vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 10 Lingvistika, podprogram Jazykový management v jazykových situacích.

afrikánština (13,35 %), severní sothština – Sesotho sa Leboa (9,39 %), tswanština – Setswana (8,2 %), angličtina (8,2 %), sothština – Sesotho (7,93 %), tsongština – Xitsonga (4,44 %), swatijština – SiSwati (2,66 %), vendština – Tshivenda (2,28 %), ndebeleština – IsiNdebele (1,59 %).

Jednou věcí však je deklarovat oficiální status jazyků v ústavě a druhou věcí, co z toho plyne pro jejich užívání. Situace je komplikovaná i tím, kdo tyto jazyky užívá a jaké jsou k nim postoje. Např. afrikánštinou, jejíž postavení se v úřední a vzdělávací doméně v 90. letech podstatně oslabilo, nemluví pouze bělošská komunita, ale i značné množství lidí označovaných (dosud i oficiálně) jako „coloured“ („barevní“ – do této kategorie bývají řazeni často míšenci, nikoli však místní černošské obyvatelstvo). Důležitým faktorem je i to, že značné množství černošského obyvatelstva preferuje jako druhý jazyk angličtinu (tak už za apartheidu) a v řadě domén jí dává přednost i před svým mateřským bantuským jazykem. V této společensky i jazykově složité situaci samozřejmě nepřekvapuje, že jihoafričtí odborníci projevují velký zájem o teorie, metodologie a přístupy, s jejichž pomocí by mohli zvládnout jazykové problémy, které v JAR vznikají.

V této stručné zprávě bych se chtěl podělit o postřehy a poznatky z přednáškového pobytu na dvou jihoafrických univerzitách, University of KwaZulu-Natal v Durbanu a University of Cape Town v Kapském městě, kam jsem byl pozván, abych seznámil tamější odborníky s teorií jazykového managementu a s možnostmi její aplikace na místní sociolingvistickou situaci.

Durban je hlavní město provincie KwaZulu-Natal, v níž žije 80,9 % rodilých mluvčích zulštiny a 13,6 % rodilých mluvčích angličtiny. Nabízí se tedy myšlenka, že zulština by se tady v nějaké míře mohla, ba i měla používat na všech vzdělávacích stupních.

Vyučovacím jazykem na tamější univerzitě byla dosud angličtina. Počínaje tímto tisíciletím jsou zde však zřetelné snahy učinit univerzitu bilingvní, tj. zulsko-anglickou (s odvoláním se na

úřední status zulštiny deklarovaný v nové ústavě). V roce 2006 byl dokonce schválen základní dokument jazykové politiky univerzity i dlouhodobý plán, na jehož základě má být dvojjazyčnost univerzity dosažena.

Měl jsem možnost mluvit s profesorkou Nobuhle Hlongwa z Ústavu zulských studií (School of isiZulu Studies), která je spoluvůdkyní těchto dokumentů. Na bilingvizaci univerzity se podílí řadou svých aktivit; nejenže nabízí kurzy zulštiny pro nezulské zaměstnance univerzity, ale přispívá k elaboraci samotné zulštiny – je autorkou knihy o jazykovém plánování, kterou napsala v zulštině (!) (viz N. Ndimande-Hlongwa (2009): *Ukuhlelwa Kolimi. Pietermaritzburg: Shuter and Shooter*). Je také koeditorkou obsáhlé publikace *Multilingualism for Access, Language Development and Language Intellectualisation* (zvláštní číslo jihoafrického časopisu *Alternation* z r. 2010), v níž se řeší aktuální problémy jazyků a jazykové politiky v JAR.

V souvislosti s bilingvizací univerzity byly nedávno provedeny první výzkumy aktuální jazykové situace na univerzitě. Jsou zaměřeny na analýzu jazykových postojů a charakteristický je pro ně kvantitativní výzkumný formát (viz D. Moodley (2011): *Multilingualism at the University of KwaZulu-Natal*. Durban: Centre for Higher Education Studies; viz i řadu článků této autorky). Tyto výzkumy ukazují, že zavádění zulštiny provází nejen entuziasmus, ale i skepse. Věrohodnost kvantitativně orientovaných výzkumů se však také zpochybňuje, poukazuje se na nutnost výzkumů kvalitativních (S. Rudwick), je tu poptávka po nových přístupech, včetně teorie jazykového managementu.

Jak jsem mohl pozorovat v diskusi po mých dvou přednáškách, které na durbanské univerzitě zorganizovala Stephanie Rudwick, specialista na multilingvní situaci v provincii KwaZulu-Natal, místní odborníky zaujala především souvztažnost organizovaného a jednoduchého (promluvového) managementu, pojem managementového cyklu a sepětí managementu jazykového a sociokulturního. Výzkum jednoduchého managementu by totiž pomohl zrealizovat obraz o dopadu organizovaného managementu na komunikační praxi a ukázal by také, čím se má či nemá organizovaný jazykový management na univerzitě nadále zabývat (v duchu managementového cyklu).

Největší diskuse budila souvztažnost jazykového managementu a manažování identit (jakožto jednoho aspektu sociokulturní dimenze).

Jde o to, že ve středoevropském kontextu, ale nejen zde, je etnická (resp. národní) identita pevně spjata s konkrétním jazykem; jazyk je konstitutivním rysem etnické kategorie, řečeno s členskou kategorizační analýzou. To znamená, že management identit může mít značný vliv na manažování jazyka a naopak management jazyka na manažování identit. Otázkou ale je, zda se silná vazba mezi jazykem a etnickou (resp. národní) identitou vyvinula také v jihoafrickém kontextu. Na to jsou různé názory a patrně neexistuje jedna odpověď (např. v závislosti na tom či onom africkém jazyku). Místní odborníci tuto silnou vazbu předpokládají tam, kde je silný jazykový aktivismus – a ten je zřetelný právě v případě zulštiny (a také afrikánštiny, což je však interpretačně složitá a politicky senzitivní záležitost). Právě za jazykovým aktivismem zulským a afrikánským lze vycítit, že jeho cílem je v poslední instanci intervence do dimenze sociokulturní (manažování identit), resp. socioekonomické. Je tedy zřejmé, že celkový dopad jazykové politiky univerzity bude hodně záviset na tom, jak silná vazba mezi zulštinou a zulskou identitou skutečně je.

V této souvislosti je vhodné také zmínit, že konstitutivní rysy některých etnických či národních identit (a odpovídajících kategorií) se v JAR aktuálně vyjednávají a vede se o ně diskurz, resp. mocenský zápas. Mezi takové kategorie nepochybně patří kategorie „Afričan“. Diskutovanou otázkou je to, zda tuto kategorii konstituuje užívání afrického jazyka (viz Matthews, S. (2011): *Becoming African: debating post-apartheid white South African identities. African Identities*, 9, s. 1–17). Na tuto otázku odpovídají kladně černošší občané, zatímco bělošské obyvatelstvo JAR, které by se nově chtělo také deklarovat jako „Afričani“, ale většinou žádný africký jazyk neovládá, s tím pochopitelně nesouhlasí.

Sociolingvistika na Kapské univerzitě (University of Cape Town), kam jsem se přesunul z Durbanu, má silné ambice mezinárodní. Ty jsou spojeny především s badatelskými a organizačními aktivitami Rajenda Mesthrieho. Mesthrie se už léta systematicky věnuje výzkumu indických jazyků v Jižní Africe, ale ve světě je znám především jako propagátor sociolingvistiky a autor,

spoluautor či editor řady sociolingvistických kompendií. Do sociolingvistické situace JAR uvádí jím editovaná kniha *Language in South Africa* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), známý je jako vedoucí autorského kolektivu, který vytvořil pozoruhodný úvod do sociolingvistiky (Mesthrie, R. – Swann, S. – Deumert, A. – Leap, W. (2009): *Introducing Sociolinguistics*, 2. vyd. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins), nebo jako editor příručky *The Cambridge Handbook of Sociolinguistics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011). Za zmínku stojí také to, že odborníci z Kapského města se významně podíleli na vzniku jednoho z nejužívanějších slovníků sociolingvistiky (Swann, J. – Deumert, A. – Lillis, T. – Mesthrie, R. (2004): *A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press). Kromě R. Mesthrieho jsem měl možnost mluvit i s mladšími pracovníky, kteří se věnují současné sociolingvistické situaci v JAR (viz např. Orman, J. (2009): *Language Policy and NationBuilding in Post-Apartheid South Africa*. Heidelberg: Springer).

Zatímco na univerzitě v Durbanu jsem mohl pozorovat nemalý zájem o aplikaci teorie jazykového managementu, na univerzitě v Kapském městě – v souladu s obecnějším zaměřením tamější sociolingvistiky – převážil zájem o teorii jazykového managementu jako teorii (a v zásadě i metateorii): v jaké míře může být tato teorie na pozadí jiných teorií zabývajících se jazykovým managementem (byť neuvžívají tento termín) chápána jako obecná teorie jazykového managementu? A další obecný problém: jestliže přijmeme jako východisko celé teorie zásadní (definiční) rozlišení mezi „generováním“ promluv a „managementem“ promluv, bude volba určitého přístupu k popisu onoho „generativního komponentu“ zcela arbitrární, nebo se projeví nějakými důsledky pro „managementový komponent“ užívání jazyka, přesněji řečeno, pro teorii jazykového managementu?

Pobyt v Jižní Africe mi umožnil lépe porozumět názorům, které spojují oživení zájmu o teorie jazykového plánování ve světě se společenskou situací 90. let v JAR (viz studii J. Blommaerta o jazykovém plánování jako odborném diskurzu v *Language Problems and Language Planning*, 20, 1996, s. 199). Dále mi potvrdil aktuálnost analýzy multilingvismu na českých univerzitách, byť sociolingvistické rysy obou společenských

prostředí jsou hodně odlišné. A konečně, důležité bylo zjištění, že některé teoretické produkty používané a rozpracováváné v českém prostředí neztrácejí na zajímavosti i v jiných jazykových situacích a odborných kontextech.

Jiří Nekvapil

*Ústav lingvistiky a ugrofinistiky FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
<jiri.nekvapil@ff.cuni.cz>*

DRUHÉ MEZINÁRODNÍ SYMPOZIUM O JAZYKOVÉM MANAGEMENTU

Univerzita Waseda v Tokiu hostila na počátku října 2011 druhé mezinárodní sympozium o jazykovém managementu. Jeho pořadatel se zaměřil na různost norem a jazykový management v globalizovaných prostředích. Dvoudenní sympozium navazovalo na první konferenci tohoto druhu z poloviny srpna 2008 na Monashově univerzitě v Melbourne, která se z jazykového managementu tehdy tematicky soustředila na problém *noting*, tj. povšimnutí odchylek od očekávání či norem, které představuje nutný předpoklad pro spuštění procesu jazykového managementu.¹

Sympozia na Wasedě se zúčastnilo skoro 50 odborníků z 21 univerzit většinou japonských (kromě té hostitelské např. univerzity Kanda či Sophia v Tokiu, dále univerzity v Hirošimě nebo Čibě), jedné australské (Monash) a africké (Nairobi). Evropu reprezentovala Univerzita Karlova se čtyřmi badateli (kromě autora této zprávy to byli Jiří Nekvapil, Tamah Sherman a Marián Sloboda). Hidehiro Muraoka z Čiby zastupoval jakožto její předseda Společnost pro jazykový management². Účast tak leccos vypověděla o místech, kde se na teorii jazykového managementu (dále jen TJM) v současnosti pracuje nejaktivněji: Japonsko, Austrálie a Česko.³

¹ Srov. Nekvapil, J. (2008): Funkční lingvistika, migranti a jazykový management. *Slovo a slovesnost*, 69, s. 316–320.

² Society of Language Management (viz <<http://www2.atword.jp/languagemanagement/>>).